

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ

О. В. Землянська

**СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА
ЕКСПЕРТИЗА**

Навчальний посібник

Харків 2012

УДК 340.6
ББК 67.9(4УКР)64
З 53

Рецензенти:

С. П. Бочарова – д-р психол. наук, проф.,
зав. каф. загальної та інженерної психології
Української інженерно-педагогічної академії;

І. О. Віденсєв – канд. психол. наук,
доц. каф. прикладної психології ХНУВС

*Затверджено Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ,
протокол № 8 від 31.10.2008*

Землянська О. В.

З 53 Судово-психологічна експертиза : навч. посіб. /
О. В. Землянська ; МВС України, Харк. нац. ун-т
внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2012. – 300 с.
ISBN 978-966-610-201-3

**УДК 340.6
ББК 67.9(4УКР)64**

© Землянська О. В., 2012
ISBN 978-966-610-201-3 © Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	6

РОЗДІЛ 1

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СУДОЧИНСТВА	8

1.1. Судово-психологічна експертиза	8
1.2. Умови призначення і структура судово-психологічної експертизи	12
1.3. Обов'язки, права і відповідальність експерта	16
1.4. Структура психологічного дослідження в судово-психологічній експертизі	18
1.5. Висновок експерта	19
1.6. Види судово-психологічних експертиз	20
<i>Питання для самоконтролю</i>	28

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	29

2.1. Об'єкт та предмет судово-психологічної експертизи	29
2.2. Межі компетенції судово-психологічної експертизи	32
2.3. Методологічні принципи судово-психологічного дослідження	33
2.4. Вимоги до компетентності експерта-психолога	37
<i>Питання для самоконтролю</i>	38

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ	39

3.1. Системний підхід до вивчення особистості в судово-психологічній експертизі	39
3.2. Метод спостереження і його модифікації	42
3.3. Метод експерименту в судово-психологічній експертизі	49
3.4. Метод бесіди в судово-психіатричній експертизі	51
3.5. Метод тестів і межі його застосування в експертній практиці	54
3.6. Метод психологічного аналізу документів. Контент-аналіз	57

3.7. Біографічні методи	60
3.8. Психологічний портрет злочинця	61
<i>Питання для самоконтролю</i>	71

РОЗДІЛ 4

ПРАВО ЯК ФАКТОР РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ

ОСОБИСТОСТІ..... 72

4.1. Сутність процесу соціалізації особистості.....	72
4.2. Правова соціалізація особистості та її правосвідомість	78
4.3. Роль правових норм у соціалізації особистості	86
4.4. Проблема правового переорієнтування свідомості особистості в реформаційні періоди життя суспільства.....	92
<i>Питання для самоконтролю</i>	99

РОЗДІЛ 5

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

НЕПОВНОЛІТНІХ ОБВИНУВАЧУВАНИХ..... 100

5.1. Врахування впливу ранніх вікових періодів на наступний розвиток особистості правопорушника.....	100
5.2. Психологічний портрет неповнолітнього правопорушника.....	107
5.3. Психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх	114
5.4. Особливості судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачуваних	124
<i>Питання для самоконтролю</i>	128

РОЗДІЛ 6

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

ПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧУВАНОВОГО 129

6.1. Мотивація злочинної поведінки особистості	129
6.2. Особливості когнітивної сфери обвинуваченого в кримінальних ситуаціях	138
6.3. Емоційно-вольова регуляція поведінки особистості в умовах злочину.....	145
6.3.1. <i>Емоційний стрес</i>	147
6.3.2. <i>Фрустрація</i>	150
6.3.3. <i>Фізіологічний афект</i>	153
6.4. Роль ситуації у вчиненні злочину.....	178
<i>Питання для самоконтролю</i>	183

РОЗДІЛ 7

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

ОСОБИСТОСТІ ПОТЕРПІЛОГО ТА СВІДКА 184

7.1. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх	185
7.2. Урахування підліткової і юнацької психології свідків і потерпілих	194
7.3. Судово-психологічна експертиза повнолітніх свідків і потерпілих	203
7.4. Судово-психологічна експертиза здатності сприймати важливі для справи обставини і давати про них правильні показання.	218
7.5. Судово-психологічна експертиза потерпілих у справах про сексуальні злочини.....	223
<i>Питання для самоконтролю</i>	239

РОЗДІЛ 8

СПЕЦИФІЧНІ ВИДИ

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ 240

8.1. Судово-психологічна експертиза у цивільних справах	240
8.2. Судово-психологічна експертиза у справах (питаннях) про заподіяння моральної шкоди.....	243
8.3. Судово-психологічна експертиза у справах про події, пов'язані з управлінням технікою.....	247
8.4. Судово-психологічні експертизи у справах, пов'язаних із продажем людей	269
8.5. Посмертна судово-психологічна експертиза	276
<i>Питання для самоконтролю</i>	290

ВИСНОВКИ 291

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	293
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	296
Додаткова література	298

ВСТУП

Складність соціально-економічної ситуації в країні, різка диференціація населення за критерієм матеріального забезпечення, поява великої кількості людей з низьким рівнем достатку, безробіття молоді і працездатних громадян, затримки виплат зарплати і пенсій, недоліки в системі освіти, падіння рівня правової культури і поваги до закону, поширення порушень законності в усіх сферах, недосконалість законодавства тощо – все це актуалізує проблему злочинності. В останні роки спостерігаються якісні зміни її структури, поява нових видів, збільшення частки тяжких злочинів проти особистості.

У ситуації злочину особистість опиняється чи зтягає інших, а потім у процесі слідства і судового розгляду може виступати в ролі свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного, позивача, відповідача у кримінальних і цивільних справах.

Різноманітні форми протиправної поведінки звичайно пов'язані з деформацією правової свідомості: це або неповні, або викривлені морально-правові уявлення, або повна їх відсутність у зв'язку з несприятливими умовами розвитку особистості і засобами виховання в онтогенезі. Інколи суб'єкт володіє системою правових уявлень, адекватних вимогам суспільства, однак його правосвідомість ще не спирається на уміння та навички, необхідні для вольової регуляції і саморегуляції поведінки, і позбавляється практичного спрямування. Ситуація злочину або правопорушення саме і виявляє рівень розвитку правосвідомості суб'єкта в єдності її когнітивних та регулятивних функцій.

Навчальний посібник підкреслює, насамперед, те велике практичне значення, що має використання спеціальних психологічних знань і методів наукової психології, які дозволяють об'єктивно встановлювати й оцінювати психологічні особливості, причини і внутрішні механізми конкретних вчинків людей, яких притягнуть до сфери кримінального і цивільного судочинства.

Аналіз слідчої і судової практики свідчить, що в результаті своєчасного й обґрунтованого застосування спеціальних психологічних знань істотно поширюються можливості

встановлення багатьох фактів, необхідних для правильного вирішення кримінальних і цивільних справ.

Необхідність експертного дослідження особистості пов'язана із завданням швидкого, повного й об'єктивного розкриття злочину, одержання доказових фактів, встановлення істини в судочинстві, міри провини, вибору адекватної міри покарання. Судова експертиза є найбільш поширеною та ефективною формою використання досягнень науки і техніки в слідчій і судовій практиці.

У процесі проведення досудового слідства і судового розгляду, на усіх етапах якого в центрі уваги завжди знаходиться людина з усіма індивідуально-психологічними особливостями, не можуть не виникати питання психологічного характеру. Одні з них успішно вирішуються на основі професійного і життєвого досвіду слідчого чи судді, інші ж вимагають експертного рішення. Спроби вирішення складних питань на основі так званого здорового глузду, при ігноруванні застосування спеціальних психологічних знань, призводять до серйозних слідчих і судових помилок. Якщо припустити, що особа, яка здійснює провадження в справі, володіє достатніми для цього знаннями і навичками, то подібна практика суперечить ст. ст. 54 і 59 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) і положенням процесуальної теорії про неприпустимість поєднання в одній особі функцій слідчого й експерта, судді й експерта.

Метою написання навчального посібника є розкриття сутності судово-психологічної експертизи як основного методу комплексного пізнання особистості у сфері кримінального і цивільного судочинства.

Навчальне видання

Землянська Олена Володимирівна

Судово-психологічна експертиза

Навчальний посібник

Редагування *Т. Д. Мельник*
Комп'ютерне верстання *С. В. Гончарук*

Формат 60×84/16. Ум.-друк. арк. 17,5. Обл.-вид. арк. 16,22.
Тираж 100 пр. Зам. № 62.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.